

Головко І.К.

Підходи до інтерпретації дефініцій «регіоналізація» і «парадипломатія» у сучасному науковому дискурсі

У дослідженні аналізуються процеси регіоналізації та парадипломатії з позиції видатних вчених-політологів. Розглядаються підходи до визначення та функціонування зазначених процесів у сучасному науковому дискурсі. У статті зроблено акцент на існування різних шкіл, які вивчали процеси регіоналізації та феномен парадипломатії.

Ключові слова: регіоналізація, парадипломатія, глобалізація, субнаціональний актор, транскордонне співробітництво.

В исследовании анализируются процессы регионализации и парадипломатии с позиции известных ученых-политологов. Рассматриваются подходы к определению и функционированию указанных процессов в современном научном дискурсе. В статье

сделан акцент на существовании различных школ, изучающих процессы регионализации и феномен парадипломатии.

Ключевые слова: регионализация, парадипломатия, глобализация, субнациональный актор, трансграничное сотрудничество.

In this study, the processes of regionalization and paradiplomacy are analyzed from the position of well-known political scientists. The approach to the definition and functioning of these processes in contemporary scientific discourse is considered. This article is focused on the existence of different schools, which study the processes of regionalization and the phenomenon of paradiplomacy.

Key words: regionalization, paradiplomacy, globalization, sub-national actor, cross-border cooperation.

УДК 327

Головко І.К.,
аспірант кафедри міжнародних відносин
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

Постановка проблеми. У сучасному науковому дискурсі існує плюралізм думок, що спричиняє бурхливі академічні дискусії між представниками різних наукових шкіл щодо інтерпретації різних суспільно-політичних явищ, які розглядаються крізь призму різних підходів. Варто відмітити, що дослідження міжнародних відносин залишаються тією дослідницькою сферою, котрій притаманна критика наявних наукових підходів та перманентний пошук нових підходів. Пов'язано це з тим, що об'єкт дослідження міжнародних відносин не є статичним, він знаходиться у процесі постійних змін. Сукупність теоретичних підходів у дослідженні міжнародних відносин являє собою досить мозаїчний конгломерат.

Аналіз досліджень і публікацій. На сучасному етапі у світовому науковому середовищі все більшого значення набувають такі глобалізаційні компоненти, як регіоналізація та парадипломатія. Британський вчений-політолог М. Кітінг приділяє особливу увагу новим можливостям та перспективам розвитку регіоналізму на сучасному етапі [2]. Вчений-регіоналіст А. Макаричев інтерпретує регіоналізм з точки зору конструктивізму й аналізує його структуру та ідентичності [4]. Моделі та особливості реалізації міжнародних зв'язків регіонів, їх характеристика й особливості досліджуються в роботах дослідника міжнародних відносин О. Плотнікової [5; 6]. Аспект розвитку процесів регіоналізації в межах Північної Європи було розглянуто в роботах політолога-регіоналіста О. Шлапеко [9]. Питання, пов'язані з процесами парадипломатії, їх характеристикою, особливостями та зв'язком із процесами регіоналізації, досліджено в роботах відомих вітчизняних та закордонних вчених-політологів Т. Грачевської, М. Кітінга, А. Лекура, та А. Вендта [1; 13; 15; 19].

Мета дослідження – розглянути підходи до аналізу та інтерпретації процесів регіоналізації та парадипломатії у сучасному науковому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Традиційно міжнародні відносини досліджувалися з точки зору реалізму та ідеалізму. В той же час, з 1980-х рр. минулого століття в міжнародно-політичній теорії з'являються сумніви щодо ефективності методу, в основу якого закладена віра в раціональне знання, та можливості виявлення найвизраźніших тенденцій міжнародного розвитку. З того часу починають активно залучатися нові підходи, такі як: неореалізм, неолібералізм, функціоналізм, конструктивізм та інші.

Останнє десятиріччя ХХ і початок ХХІ ст. стали періодом бурхливого розвитку конструктивізму – нової течії в міжнародно-політичній науці. Видатними представниками цього напрямку виступають Н. Онуф, К. Реус-Сміт та А. Вендт [12; 18; 19]. Увага, яку конструктивісти приділяють тому, що вони називають со-constitution, тобто взаємне формування інститутів і агентів, пріоритет, який вони віддають конститутивним функціям правил і норм над регулюючими, – все це має досить серйозні підстави для інтерпретації міжнародних відносин. Тобто конструктивісти припускають імовірність змін у фундаментальних засадах функціонування міжнародних відносин і світової політики.

Згідно з конструктивізмом, поки планета інституційно розділена на держави, вони, як міжнародні актори, збережуть свою особливу роль у світовій політиці. Однак незважаючи на це, не можна стверджувати, що держави добре справляються зі своїми завданнями (забезпечення безпеки і добробуту громадян, індивідуальних прав і свобод та ін.), а навпаки, стає зрозуміло, що держава як форма

політичної організації в цілому все очевидніше демонструє свою дисфункцію. Разом із тим, конструктивісти вважають, що впливовими акторами можуть виступати не тільки національні держави, а також і регіональні утворення, політичні, професійні та інші еліти, мережі неурядових організацій, експертні співтовариства, соціальні рухи, приватні особи та ін., звертаючи увагу на необхідність врахування, збільшення кількості механізмів зміни міжнародних відносин. Останні в результаті призвели до виникнення та поширення таких понять, як субнаціональний актор, регіон та регіоналізація. В рамках даного дослідження особливий інтерес викликає саме тлумачення конструктивістами в цілому поняття «регіон» та їхня оцінка причин виникнення субнаціональних акторів та їх діяльність на міжнародній арені.

Аналізуючи регіон як одного із гравців на міжнародній арені, варто, насамперед, визначити сутність поняття «регіон» та геополітичні, гео економічні й дипломатичні інтереси країн світу з відповідними механізмами їх реалізації. Якщо об'єктом вивчення загальної регіоналістики є «регіон як самостійна просторово-географічна, адміністративно-територіальна, інституціонально-політична, дипломатична, економічна, соціальна, історико-культурна, етнічна і демографічна величина» [6], то об'єктом міжнародно-політичної регіоналістики є регіональна державна політика і дипломатія, а також політична сфера регіональних спільностей.

Предмет міжнародно-політичної регіоналістики пов'язаний із закономірностями становлення та розвитку політичної влади в регіонах, взаємного впливу державної політики на регіони і політики регіонів – на державу, а також із закономірностями функціонування політичної сфери життя регіональної спільності [1]. Одним із найбільш яскравих проявів регіоналізації стала тенденція зростання ролі субнаціональних акторів у міжнародних і дипломатичних системах, чому присвячують свої роботи Іво Духачек та П. Солдатос.

У теоріях міжнародних відносин міждержавне співробітництво і регіональна інтеграція розуміються по-різному. У класичних теоріях, таких як реалізм та лібералізм, внутрішньодержавні регіони не визнаються акторами міжнародних відносин, а процеси міждержавної інтеграції найчастіше аналізуються з позицій функціоналізму і міждержавного підходу. З точки зору функціоналістів, парадипломатія – це регіональна реакція на імперативи глобалізації та економічної взаємозалежності [9]. На думку одного з найбільш радикальних вчених-гіперглобалістів К. Омає, з огляду на неблаганний занепад держав-націй вони замінюються регіонами-державами [17]. Це означає, що динамічні субнаціональні економіки виявляються більш функціональними в цьому новому циклі глобальної економіки. Також,

на думку К. Омає, коріння занепаду національних держав лежить в їх нездатності сприяти зростанню, соціальному добробуту та його розподілу, а також у нездатності контролювати обмінні курси і захищати ринки капіталу [17]. Економічна і технологічна глобалізація заохочує самоврядні територіальні утворення проводити певну політику, захищаючи і просуваючи власні інтереси, цінності та ідентичність, а також сприяти глобальним цілям солідарності, миру, розвитку або культурного плюралізму [16]. Глобалізація відкриває для регіонів можливість побудови зовнішньої політики з урахуванням специфіки розвитку кожної території та сприяє оптимальному проведенню зовнішньої політики, збільшенню потужності держави на світовій арені. Під впливом глобалізації відбувається зростання самостійності регіонів, що сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності в цілому.

Зміна світового устрою в 1980-1990-х рр. стало причиною зміцнення процесів регіоналізації, що супроводжується розширенням міждержавних організацій, таких як ЄС, створенням міжнародних організацій, пошуком нових інструментів реалізації транскордонних контактів. Саме в цей час діяльність субнаціональних одиниць привертає увагу представників теорії конструктивізму, дослідників північноамериканської та європейської шкіл парадипломатії, а потім – і неолібералів. Відмітною спільною рисою представників цих підходів є сприйняття субнаціональних акторів як повноправних, відносно самостійних учасників міжнародного співробітництва.

В умовах «фрагментації зовнішньополітичної діяльності» [5] значний інтерес представляє діяльність «гібридних» форм недержавних акторів, до яких слід відносити глобальні міста і внутрішньодержавні регіони або регіони-держави [8]. Внутрішньодержавні регіони можуть займати прикордонне розташування і утворювати транскордонні регіони з прикордонними територіями сусідньої держави. Такі транскордонні структури виявляють сьогодні найбільшу активність у вирішенні регіональних та глобальних питань, прагнучи, таким чином, адаптуватися до зовсім іншої політичної реальності і знайти новий політичний статус. Як справедливо у зв'язку з цим зазначає вчений-політолог, що займається дослідженням питань регіоналізації, Ю. Царікаєв, «посилення ролі регіонів у сучасному світі дає підставу говорити про можливість появи в їх особі нових політико-територіальних утворень і становлення їх як суб'єктів регіональної економічної політики і міжнародних відносин» [7]. Отже, регіони «нарошують експансію поза державою, ставлячи перед собою амбітні економічні, культурні та політичні завдання», стаючи «менш керуваними в рамках національних економік», маючи всі стимули конкурувати з державою на європейському і світовому ринках [9].

Ключовим механізмом входження субнаціональних акторів в міжнародні відносини виступає парадипломатія. Парадипломатія є відносно новим поняттям у світовій політиці, проте, як зазначає Дж. Розенау, вона демонструє стійку тенденцію поділу міжнародної політики на «два світи» – державних і недержавних акторів [8]. Парадипломатія проявляється в активізації діяльності субнаціональних акторів, тобто внутрішньодержавних, прикордонних регіонів на світовій арені, при цьому кожен з них орієнтується на тісні зовнішньоекономічні, політичні, культурні та інші зв'язки з різними закордонними країнами і має свої специфічні форми представлення на міжнародній арені [12].

У вітчизняній та закордонній літературі відомий постулат про те, що «демократія в цілому сприяє скороченню розміру юрисдикцій» [3]. Зазвичай демократизація та лібералізація ведуть до адміністративної та урядової децентралізації в національних державах. Отже, парадипломатія більш поширена у країнах, в яких є ринкова економіка, демократично обраний державний уряд, обраний субнаціональний уряд і чиновники місцевих органів влади, а також є конкуруючі політичні партії та механізми захисту прав людини, включаючи право власності.

Дослідники міжнародних відносин дотримуються різних точок зору під час вивчення феномена «парадипломатії» як різновиду політичної комунікації, зміст якої проявляється в самостійній міжнародній діяльності, здійснюваній регіональною владою для досягнення своїх політичних, економічних, культурних або інших цілей в рамках взаємодії з іноземними державами чи регіонами [13]. Така міжнародна діяльність може підтримувати, доповнювати, коригувати та дублювати національно-державну дипломатію, а іноді й суперечити їй.

Вчений-регіоналіст О. Кузнецов зазначає, що залежно від рівня іноземного актора, з яким має відносини субнаціональна одиниця, парадипломатична діяльність виражається в трьох формах: прикордонного співробітництва (формальна/неформальна взаємодія між прилеглими регіонами сусідніх країн), міжрегіонального (транскордонного) співробітництва (контакти несуміжних регіонів різних країн), транснаціонального співробітництва (контакти субнаціональних урядів однієї держави з регіонами географічно віддалених країн або прями контакти з іншими державами), кожна з яких представляє собою трирівневу систему, тому що мета і функціональні мотиви суб'єктів парадипломатії можуть відрізнятися [3].

Так, перший рівень зачіпає економічну сферу, при цьому міжнародна діяльність субнаціональних акторів спрямована на формування міжнародної присутності в регіоні шляхом залучення іноземних інвестицій, залучення міжнародних компаній

в регіон, розширення ринків експорту власних товарів. Даний рівень парадипломатії не має вираженої політичної мотивації, так само як і цивілізаційно-культурної мотивації. Головним мотиваційним стимулом є міжнародна економічна конкуренція та забезпечення економічних інтересів.

Другий рівень парадипломатії має на увазі розвиток співробітництва в різних областях, таких, як освіта, наука, культура, інноваційні технології, що проявляється у створенні різного роду двосторонніх і багатосторонніх об'єднань, здійснення культурних і освітніх обмінів, науково-технічного співробітництва.

Третій рівень включає політичні мотиви розвитку співпраці. В даному контексті діяльність субнаціональної влади спрямована на розвиток певного кола міжнародних відносин з метою утвердження культурної унікальності, політичної автономії і національного характеру спільноти, що вони представляють.

Розглядаючи парадипломатію як трирівневу систему, слід, проте, відзначити її комплексний характер. Часто першорядним мотивом розвитку співпраці виступає саме економічний рівень відносин, однак у подальшому соціально-культурні та політичні мотиви набувають не меншої значимості.

Основними мотивами парадипломатичної діяльності, на думку представника північноамериканської школи Іво Духачека, є політика, економіка, культура та екологія [10]. Політичні мотиви можуть бути спрямовані не тільки на залучення уваги центральної влади і міжнародного суспільства, але й носити сепаратистський характер. Американський дослідник Дж. Кінкайд підкреслює, що вирішення проблеми сепаратизму полягає не у придушенні міжнародної активності регіону, а в першочерговому вирішенні внутрішньодержавних протиріч. Умовою ефективною регіональної політики центру стають демократичні механізми її реалізації, які передбачають «відповідність проведених заходів інтересам і очікуванням регіональних спільнот» [14].

Міжнародна активність регіонів залежить від їх структурних можливостей (внутрішньодержавних і міжнародних), які можуть змінювати мотиви та стратегії регіонів. Внутрішньодержавні можливості мають на увазі рівень автономії, який визначається формою державного устрою, конституцією й іншими нормативно-правовими документами. До класифікації внутрішньодержавних можливостей слід додати географічне положення і ресурси регіону (природні, трудові, економічні та ін.). До міжнародних можливостей регіонів британський вчений М. Кітінг відносить глобалізацію, ускладнення міжнародних відносин і зниження ролі держави: «капітали, товари, послуги і, в меншій мірі, люди знайшли мобільність, їх неможливо утримувати в межах однієї держави» [2].

Автор терміну «парадипломатія» Іво Духачек стверджував, що субнаціональна влада для проведення своєї політики на міжнародній арені використовує певні механізми («канали участі»): відкриття постійних представництв регіонів, ділові поїздки за кордон і участь в конференціях представників місцевих органів влади, проведення міжнародних торговельних і промислово-інвестиційних виставок [13]. М. Кітінг, в свою чергу, поділив канали участі на дві форми міжнародної взаємодії – двостороннє партнерство і міжрегіональну мережеву співпрацю. Двостороннє партнерство реалізується між регіонами, штучно розділеними кордонами, а міжрегіональна співпраця в мережі здійснюється регіонами без спільного кордону, але зі схожими цілями і завданнями розвитку місцевої громади та регіональної економіки. Головний механізм реалізації мережевої співпраці – створення міжрегіональних асоціацій, які стають майданчиком для спілкування та знаходження контактів. Виходячи з ідей британського політолога М. Кітінга, під час аналізу відносин між центром і регіонами необхідно звертатися до правових і політичних чинників взаємин, віддаючи перевагу останнім, шляхом спостереження за «зміною ставлення до парадипломатії при зміні регіональних еліт» [2].

Представник теорії парадипломатії А. Лекур вказує на відсутність теоретичних пояснень «методів створення акторів світової політики, факторів, що впливають на їх поведінку і формулювання стратегії міжнародної діяльності» [15]. Теорія конструктивізму істотно доповнює концепцію парадипломатії. У центрі конструктивістській парадигми – взаємодія агентів (акторів), головним чином, держав, що створюють соціальну реальність в макро- і мікроструктурному середовищі, тобто на глобальному і регіональному рівні. Виходячи із системного підходу, в транскордонному співробітництві (мікроструктурний рівень) можна виділити наступні його елементи: внутрішньодержавні регіони і міста, внутрішню структуру – міжрегіональні зв'язки, зовнішню структуру – взаємодію між державами (макроструктурний рівень). На активність міжнародного співробітництва регіонів впливають різні мікро- і макроструктурні фактори зовнішнього середовища. [16]. Норми міжнародного права, що регулюють транскордонне співробітництво, основні принципи співпраці в рамках регіональних організацій, інструменти підтримки транскордонного співробітництва утворюють групу макроструктурних факторів.

Американський конструктивіст А. Вендт у своїх дослідженнях вказує, що «характер міжнародного життя визначається переконаннями і очікуваннями, які агенти мають один про одного, і це встановлюється соціальними, а не матеріальними структурами» [19]. У понятті «агент» відбивається соціальний

і культурний контроль системи над індивідами та/або соціальними спільнотами, та роль, яку вони прагнуть (свідомо чи несвідомо) грати відповідно до очікувань оточуючих, заснованими на соціальному статусі агента [18].

Як зазначає дослідниця транскордонної регіоналізації Е. Шлапекко, отримання статусу агента відбувається через соціалізацію, інтернаціоналізацію і культурний відбір. Стосовно формування транскордонних регіонів це виглядає наступним чином [9].

Соціалізація – включення регіонів у систему взаємовідносин усередині міжнародного суспільства за допомогою як переконання, так і «нормативного тиску» [8]. Регіональній інтеграції сприяє і процес вестернізації, який має на увазі адаптацію західних норм, рішень, цінностей через інституційну співпрацю між національними та субнаціональними акторами [1]. До норм, що регулюють способи поведінки, можна віднести міжнародні угоди і конвенції, правила участі в субрегіональних організаціях, якими є, наприклад, Мадридська конвенція 1980 року, Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року. Конструктивісти описують соціалізацію за допомогою таких понять, як «інтерсуб'єктивність» (загальне розуміння, єдність ідей в області міжнародних відносин) та «ідентичність» (самопредставлення, самосприйняття і відміну себе від іншого) [9].

Одним з найважливіших для конструктивістського підходу є співвідношення понять інтересу та ідентичності агента. Поняття про інтереси та вподобання агентів дають ідентичності, які відображаються в соціальних подіях, нормах і процесах.

Формування регіональної ідентичності – одна з основ «нового регіоналізму» та найвищий ступінь регіональної інтеграції за шкалою європейського політолога Б. Хеттне [11]. Ідентичність формується в результаті повсякденної практики і контактів між індивідуумами різного рівня – від професійних політиків до простих жителів. Процеси регіоналізації окремих держав пов'язані не стільки з економічними і політичними претензіями влади, скільки з культурною самоідентифікацією, збереженням традицій на даній території.

Вчений-політолог А. Макаричев розвиває концепцію «м'якого регіоналізму», згідно з якою істотний вплив на процес конструювання ідей і формування інституційної структури регіону має «епістемологічне співтовариство» [4]. Відповідно до теорії соціального капіталу «наявність сильної регіональної ідентичності сприяє економічному процвітанню» [17]. Однак створення регіональної ідентичності часто пов'язане з появою націоналістичних рухів і сепаратистських тенденцій. Як вважає французький науковець А. Лекур, націоналізм є найбільш важливим фактором, що визначає

парадипломатію: «регіони із сильними націоналістичними рухами з більшою ймовірністю створять міжнародний імідж» [15].

Щодо культурної складової, то еволюція агентів міжнародної системи супроводжується «культурним відбором» у формі імітації (одностороннього відтворення) успішного досвіду або навчання (двостороннього процесу, що вимагає взаємодії між джерелом досвіду і реципієнтом) [6]. У транскордонне співробітництво культурний відбір проходить через реалізацію проектів, створення спільних стратегій розвитку. Навчання може виражатися в участі регіонів у міжнародних організаціях, таких, як Рада міністрів північних країн або Баренц-регіону. Подібного роду організації акумулюють у собі інтелектуальний капітал, залучаючи до роботи експертне і наукове співтовариство. Обмін даними, проведення круглих столів і робочих зустрічей дозволяє знаходити рішення спільних проблем, а потім застосовувати напрацювання в регіонах. Важлива роль у цьому процесі відведена інститутам, кодифікованим у формальних нормах і правилах, але які мають мотиваційну силу тільки внаслідок соціалізації акторів та їх участі в колективному знанні [1]. До таких інститутів слід віднести: офіційні відносини на основі угод, діяльність робочих груп, євро регіонів та транскордонних регіонів. Подібні інститути мають правосуб'єктність і легітимність в очах інших учасників міжнародної взаємодії.

Більшість регіонів, що існують на сучасній міжнародній арені – це функціональні регіони, складові частини яких спочатку не обов'язково були схожі одна з одною, а їх створення передбачало досягнення взаємодії та доповнення територіальних компонентів через інтеграцію. Безумовно, формування в регіоні ціннісної єдності, міцних комунікаційних зв'язків, зниження економічних диспропорцій сприяють створенню й укріпленню міжнародного порядку і безпеки. На сьогодні існує тенденція делегування значної частини владних повноважень субнаціональним регіонам та регіонам, які виникли внаслідок транскордонного співробітництва. Така тенденція визначається як особливий тип дипломатії – парадипломатія. Своєчасне виникнення та ефективна діяльність парадипломатії, що з'явилась разом із процесами регіоналізації, та їх безпосередній взаємозв'язок можна трактувати як відповідь на процеси інституціоналізації, глобалізації та регіоналізації, а самі процеси регіоналізації слід вважати чинником появи парадипломатії. Також варто зазначити, що парадипломатія використовує інструментарій, який не має суттєвих відмінностей від інструментарію класичної дипломатії. Основні підходи та механізми діяльності акторів пара дипломатії, спрямовані на мобілізацію регіональних ресурсів, цілком себе виправдовують і сприяють реалізації ініціатив, покликаних забезпечити інтереси регіонів та їхніх громадян у сфері зовнішніх відносин.

Висновки. Отже, науковий дискурс парадипломатії в політичній науці зародився на початку 1980-х років, і, головним чином, пов'язаний з появою інституційно згуртованих груп вчених, які досконально стали вивчати феномен участі регіональних урядів у міжнародних відносинах. Необхідно відзначити, що північноамериканські дослідники Іво Духачек, Дж. Кінкайд, А. Вендт створили значний масив теоретико-методологічних праць з питань парадипломатії, зробивши її одним із важливих напрямів у сучасній політичній науці, адаптували існуючий категоріальний апарат під потреби дослідження, що використовується для опису даного феномена, вказали перспективні орієнтири для наукових пошуків. Незважаючи на те, що лідерами і законодавцями парадипломатичних досліджень, безумовно, є американські політологи, європейські вчені також звернули серйозну увагу на питання вивчення парадипломатії в середині 1990-х років. Європейські дослідники М. Кітінг, Б. Хеттне, А. Лекур зверталися у своїх працях до проблеми участі субнаціональних акторів у міжнародних відносинах у рамках своїх дослідницьких пошуків. У свою чергу, застосування конструктивістського підходу в аналізі діяльності субнаціональних одиниць допомагає інтерпретувати їхню поведінку й оцінити переваги від прийняття певних зовнішньополітичних рішень. Також не можна обійти стороною велике значення робіт вітчизняних політологів, які також розглядали поняття «регіоналізація» та «парадипломатія» через призму національних інтересів та з урахуванням національних особливостей. Звичайно, потрібно відзначити певні відмінності в роботах усіх вищезазначених вчених, котрі стосуються географії досліджень, на яких вони фокусували свою увагу, однак це докорінно не змінило наукові концепції, що розглядаються, а навпаки – наповнило академічне розуміння даних понять розмаїттям ідей та особливостей у рамках дослідницьких робіт, присвячених проблематиці регіоналізації та парадипломатії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грачевська Т.О. Парадипломатія як складова процесів регіоналізації на сучасному етапі / Т.О. Грачевська // Грані. – 2014. – № 12. – С. 77–82.
2. Китинг М. Новые возможности регионализма / М. Китинг [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.globalaffairs.ru/number/n_11153
3. Кузнецов А.С. Дискурс парадипломатии / А.С. Кузнецов // Дискурс-Пи. – 2010. – № 1–2. – С. 353–354.
4. Макарычев А.С. Регионализм глазами конструктивизма: агенты, структуры, идентичности / А.С. Макарычев // Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре. – 2010. – № 3. – С. 137–150.
5. Плотникова О.В. Международные отношения государств и международные связи регионов государств: общее и особенное / О.В. Плотникова // Власть. – 2014. – № 12. – С. 66–69.

6. Плотникова О.В. Международные связи регионов государств: характеристика и особенности / О.В. Плотникова, О.Ю. Дубровина. – М. : Норма, Инфра-М, 2016. – 192 с.
7. Циватий В.Г. Глобалізація та європейська регіональна політика: історичні імперативи і сучасність / В.Г. Циватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 2012. – С. 20–26.
8. Цыганков П. О содержании термина «международный актор»: вклад социологии / П. Цыганков // Материалы 4-го конвента РАМИ «Пространство и время в мировой политике и международных отношениях». – М., 2007. – С. 30–42.
9. Шлапек Е.А. Конструирование региональной идентичности в Северной Европе: институты и инструменты / Е.А. Шлапек // Человек. Сообщество. Управление. – 2015. – С. 27–38.
10. Duchacek I. Perforated Sovereignities: towards a typology of new actors in International relations / I. Duchacek // Oxford University Press, – 1990. – P. 1–34.
11. Hettne B. The Europeanization of Europe: endogenous and exogenous dimensions / B. Hettne // Journal of European Integration. – Vol. 24. – № 4. – P. 325–340.
12. Jepperson R. Norms, Identity and Culture in National Security / R. Jepperson, A. Wendt, P. Katzenstein // The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics. – N.Y., 1996. – P. 33–75.
13. Keating M. Paradiplomacy and regional networking / M. Keating [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.forumfed.org/libdocs/ForRelCU01/924-FRCU0105-eu-keating.pdf>
14. Kincaid J. Foreign relations of Sub-national Units. Constituent Diplomacy in Federal Systems / J. Kincaid // Federalism in a Changing World, Learning from Each Other: Scientific Background, Proceedings, and Plenaries of the International Conference on Federalism. – P. 132–168.
15. Lecours A. Paradiplomacy: Reflections on the Foreign Policy and International Relations of Region / A. Lecours // International Negotiation. – 2002. – Vol. 7. – P. 91–114.
16. Lecours A. When Regions Go Abroad: Globalization, Nationalism and Federalism/A. Lecours [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.pinkcandyproductions.com/portfolio/conferences/globalization/pdfs/lecours.pdf>
17. Putnam R. Making democracy work. Civic traditions in modern Italy / R. Putnam // Princeton University Press. – 1993. – P.1–24.
18. Wendt A. Social theory of international politics / A. Wendt // Cambridge University Press. – 1999. – P. 8–15.
19. Wendt A. Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics / A. Wendt // International Organization, 1992. – Vol. 46(2). – P. 391–425.